

Eesti Vabadusvõitlejate Liidu Infoleht

VABA SÕNA

NR 50 DETSEMBER 2024

RUUBEN LAMBURI HAUATÄHISE AVAMINE LÄÄNE-VIRUMAAAL TÕRMA KALMISTUL

16. november 2024

Oleme ka eelnevates infolehtedes kirjutanud Ruuben Lamburist (1925–2024). Käesoleva aasta novembrikuus on taas põhjust teda meenutada.

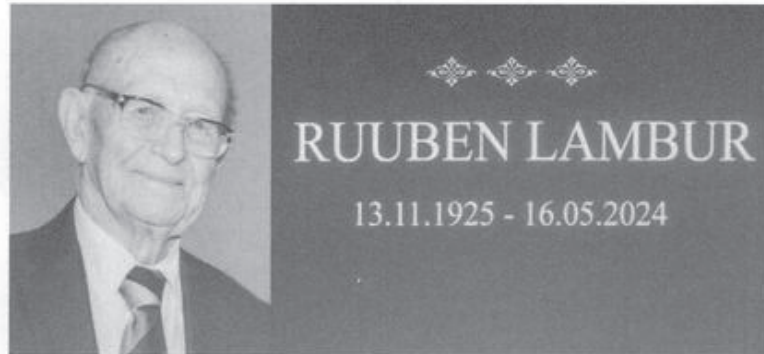
Fotodel on hauatähise avamine sõjaliste teenetega vabadusvõitleja, Riigivapi teenetemärgi kavaler Ruuben Lamburi viimsel puhkepaigal Tõrma kalmistul ja järgnev koosviibimine.

Avamisel osalenud kapten Raivo Tamm kirjutas sotsiaalmeedias:

„Pärast Ruuben Lamburi mälestuskivi avamist toimus armas koosviibimine Ruubeni tütre Meret Oja pool Avispea mõõga kõrval talukompleksis, kus pakuti metsavendade laulude saatel vapustavalt maitsvat mulgiputru ja meenutati Ruubenit.

MÄLESTUSKIVI AVAMINE

SÕJALISTE TEENETEGA VABADUSVÕITLEJA,
RIIGIVAPI TEENETEMÄRGI KAVALERI
VIIMSEL PUHKEPAIGAL
TÕRMA KALMISTUL

Koosviibimise lõpus oli ka minu jaoks isiklikult üks väga liigutav hetk, kui Eesti Endiste Metsavendade Liidu juhatuse esimees Heiki Magnus andis üle juba 28. novembril 2023 mulle anetatud EEML teenetemedali nr. 111 ja tunnistusel on peal ka endise metsavenna Ruuben Lamburi allkiri!

Olen siiralt südamepõhjani liigutatud ja samas ka väga õnnelik, et oli au härra Lamburiga tutvuda tema eluajal. Jään elu lõpuni meenutama tema lauset – „ärge unustage vannet“ – mille lausus poistele noorkotkaste juht, nende naisõpetaja,

kui Nõukogude Venemaa Eesti okupeeris oma baaside lepinguga ja kõik meie organisatsioonid laiali saadeti.

See noore Ruubeni kuulnud lause määras ära kogu täismeheks saanud Ruubeni edasise elu, nii sai temast metsavend ja pärast Siberist vangistusest naasmist kuni viimase hetkeni endast mitmeid-kümneid nooremate inimeste eestlusega valgustaja, igal kohtumisel üle korrates, et ärge siis vannet unustage. Meil kõigil on võimalus seda teha, vähemasti selle peale mõelda.“

SÕJALISTE TEENETEGA VABADUSVÕITLEJA
RIIGIVAPI TEENETEMÄRGI KAVALER

RUUBEN LAMBUR

13.11.1925 – 16.05.2024

KALMU JA MÄLESTUSKIVI TOETAJAD

RAIVO TAMM, RAIMOND LUNEV, AMI JÕGI, MARGUS KALDA,
TUULI VILIBERG, VAMBOLA TAMBERG, RAIMO MAASIK,
MAIT LAMBUR, MERJE MEERITS, AIVAR KASK, TRIIN VAREK,
MADIS KARU, PEEP SUUR, KARIN ORAV, MART KÄBIN, EDA LIIV,
URMAS ORULA, STEN-PATRICK KREEK, MART REINO, PEEP VARJU,
ANTI POOLAMETS, KALEV TIHKAN, VIRGE VILIBERG, HEINO HINTS,
UNO-JOHANNES VILIBERG, LYDIA KRUUSMANN, MEELIS SALL,
LEIDA LAMBUR, LIIVI LAMBUR, MERET OJA, RAUL OJA, JÜRI SAAR,
BIRGIT VILLO, KOIT VILIBERG, ANDRI LAMBUR, KALJU AAROP,
HENDRIK LILLIPUU, JANEK HEIN, TUNNE-VÄLDO KELAM, HELI KIRSI,
MIRELL SALL, TIIT PÖDER, MARKO POMERANTS, RIINA POMERANTS,
MARTIN ANDRELLER, ARGO LIIVAK, LEILI SEISONEN, TIIT SAIDLA,
AARE HINDREMÄE, SULEV PAESALU, MANIVALD KASEPÖLD,
ARNOLD ALJASTE, JEVGENI ZENJOV, RAUNO SAPAR, TIIT ROOSMA,
MARGIT REGO, MAIT VILLO, AIGI LAMUS, RANNO LAMUS,
HANNO TAMM, SIRJE VIIRA, HEIKI MAGNUS.

NKK VIRU RINGKONNA VÄIKE-MAARJA JAOSKOND,
SAAREMAA VABADUSVÕITLEJATE ÜHING,
MEMENTO RAKVERE ÜHING,
EESTI ENDISTE POLIITVANGIDE LIIT,
EESTI ENDISTE METSAVENDADE LIIT.

AITÄH!

11. NOVEMBER

VAHERAHUPÄEV TALLINNA KAITSEVÄE KALMISTUL

Esimese maailmasõja lõupäev, mis on maailmas tuntud Vaherahupäeva nime all. Seda sündmust peeti meeles mälestustseremooniaga Tallinnas Kaitseväge kalmistul.

Eestis ja mujal Ida-Euroopas pole see tähtpäev nii tuntud kui Lääne-Euroopas ja Amee-

rikas. Seal on 11. november mõistetavatel põhjustel tänapäevani suure au sees – kindlasti ka seetõttu, et neis riikides (välja arvatud USA) ületas Esimeses maailmasõjas langenud sõdurite arv mitmekordselt kaotused Teises maailmasõjas.

Nii kaotas Prantsusmaa surmasaanutena Esi-
meses maailmasõjas 1,4 miljonit, Suurbritannia
744 tuhat ja Kanada 56 tuhat inimest.

11. novembril toimunud üritusel osalesid

Eesti kaitseväge juhataja kindralmajor Andrus
Merilo, Kaitseliidu ülem kindralmajor Ilmar
Tamm, USA, Suurbritannia, Prantsusmaa, Poola
ja Tšehhimaa sõjaväeatašeed.

Fotod: Jaanus Silla

SÜNGE JUUBEL – 1000 PÄEVA UKRAINA SÕDA

18. novembril täitus 1000 päeva Venemaa agressiooni algusest Ukraina vastu. Putini poolt plaanitud blitzkrieg või „erioperatsioon“ mõne päevaga Ukraina vallutada luhtus täielikult. Küllap kujutlesid Vene kindralid ette midagi Tšehhoslovakkia (1968) või Afganistani (1979) okupeerimise taolist – seal läks kõik plaanipäraselt.

Paraku kujunes sellest avantüürist pikk ja ohvriterohke sõda, mis meenutab praegu pigem Esimese maailmasõja aegset paigalseisvat positsioonisõda, mida täiendavad raketi- ja droonilöögid. Vene sõjavägi on kandnud suuri kaotusi elavjõu ja sõjatehnikas (eriti tankide osas).

Muidugi on suuri kaotusi kandnud ka Ukraina, kuid hämmastaval kombel peab nende sõjavägi pingelises olukorras ikka veel vastu. Seda võib pidada lausa imeks. Ja on raske öelda, kui kaua ukrainlased veel võidelda suudavad.

Samasugune ime on „kollektiivse Lääne“ vaevaliselt püsiv üksmeel Ukraina toetamisel ja Venemaa boikoteerimisel. Küllap on venelaste jaoks lisaks majandussanktsioonidele ennekuulmatu nende sportlaste eemaldamine olümpia-

mängudelt ja olulistelt rahvusvahelistelt võistlustelt – selliseid sanktsioone rakendati vanasti vaid Lõuna-Aafrika Vabariigi vastu.

Igal juhul on sõjas surma saanud juba üle 200 tuhande inimese – venelasi arvatavasti 2–3 korda rohkem kui ukrainlasi. Kuigi terve hulk „arvamusliidreid“ Läänes ja mujalgi on oma sõnavõtetes külma rahuga suurendanud kaotuste arvu 5-10 kordselt. Kuid ka sellised kaotused on pärast Vietnami sõda tohutud. Ukraina sõjaga suudab selles osas ehk konkureerida vaid Iraagi-Iraani sõda 1980–1988, kus sai surma pea pool miljonit inimest. Euroopas endise Jugoslaavia territooriumil peetud sõdades 1991–2001 sai surma kuni 150 tuhat inimest.

Verevalamine Ukrainas aga jätkub novembrikuus endiselt, kuna Putini eesmärgid on samad, mis oma avantüüri alustades: Ukraina riigi ja rahvuse hävitamine. Samas räägitakse üha rohkem vaerahust ja isegi rahulepingust 2025. aastal ja kes teab, kõik võib veel juhtuda.

Au Ukrainale, au kangelastele!

16. NOVEMBER

KAITSEVÄE AASTAPÄEV

12. novembril 1918 otsustas vastloodud Eesti Ajutine Valitsus luua ka regulaarsõjaväe, mille juhtorganiks oli Eesti Diviisi staap kindral A. Larka juhtimisel (hilisem ülemjuhataja Johan Laidoner jõudis Eestisse alles 8. detsembril). Peaminister Konstantin Päts võttis 26. novembril enda peale ka sõjaministri kohustused, kindral A. Larka jäi tema abiks. Sõjaväe organisatsiooniliseks vormiks määrati algul üks diviis, mille ülemaks nimetati kindral A. Tõnisson.

16. novembril kuulutati välja kutseliste sõjaväelaste kohustuslik ja teistele vabatahtlik mobilisatsioon. 17. novembril avaldasid ajalehed valituse otsuse „Eesti Rahvaväe kokkukutsumine“, milles tutvustati Rahvaväe ülesandeid, eeldatavat arvukust ja komplekteerimise printsiipe. Rahvaväe ülesandeks oli kaitsta Eesti riiklikku iseseisvust ja demokraatiat, sinna oodati 25 000 meest vanuses 21–35 aastat. 28. novembriks saadi kokku umbes 1500 vabatahtlikku meest. 29. novembril, päev pärast Punaarmee rünnakut

Narvale, kuulutati kogu riigis välja sundmobilisatsioon, millega saadi jaanuari keskpaigaks soovitud 25 000 meest ka kokku.

Fotod: Jaanus Silla. Kaitseväge aastapäeva tseremoonia Tallinnas Kaitseväge kalmistul 21. novembril.

28. november - Eesti Sõjameeste Mälestuskirik, Tori

106 AASTAT TAGASI ALGAS VABADUSSÕDA

28. november 2024 kell 18
Eesti Sõjameeste Mälestuskirik, Tori

106 AASTAT VABADUSSÕJA ALGUSEST
VABADUSRISTI KAVALERIDE MÄLESTUSTAHVLI
AVAMINE

170 AASTAT TORI KIRIKU VALMIMISEST
80 AASTAT TORI KIRIKU HÄVIMISEST
II MAAILMASÕJAS
35 AASTAT TORI KIRIKU TAASTAMISE ALGUSEST

---

1. detsember Tondil

Kaitseväe Akadeemia, Eesti Eruohvitseride Kogu ja Kaitseliit mälestasid 100 aastat tagasi riigipöördekatse käigus langenud kadette

Kaitseväe Akadeemia pidas 29. novembri varahommikul Tallinnas endiste Tondi kasarmute ees

mälestusrivistuse 1924. aasta 1. detsembri riigipöördekatse käigus langenud kadettide auks.

Kadetid alustasid rivistust samal kellaaajal, mil 1. detsembril 100. aastat tagasi rünnati riigipöördekatse käigus Tondi sõjakooli. Kaitseväge Akadeemia kadett nooremleitnant Raiko Pappel viis mälestustseremoonial läbi kadettide hommikuse loenduse, mille käigus nimetas ka neli langenud kadetti, kes on sümboolselt igavesti akadeemia nimekirjas.

Pärast hommikust loendust võtsid sõna akadeemia ülem brigaadikindral Viktor Kalnitski ning õppurkorpuse ülem kapten Märt Reedi.

Mälestustseremoonia järel külastasid kadetid Tondi sõjakooli muuseumit, kus neid võttis vastu aastatel 1993–1997 riigikaitse akadeemia kaitsekolledži ülema kohusetäitja ülesandeid täitnud erukolonelleitnant Jaak Haud. Lisaks muuseumi külastusele viis Kaitseväge Akadeemia lektorhr Einar Vära kadettidele läbi ka ajaloo teemalise tuuri Tallinna linnas, mille raames külastati kohti, kus toimusid 1924. aasta 1. detsembril lahingud.

Samaaegselt Tallinnas peetava mälestusrivis-

tusega süüdati Kaitseväge Akadeemia peamaja fuajees asuva langenud kadettide mälestustahvli juures küünlad ning väljas oli ka auvahtkond. Samuti asetasiid pärjatoimkonnad langenud kadettide haudadele mälestuspärjad Tallinna Rahumäe kalmistule, Jõgeva Laiusevälja kalmistule, Vastseliina kalmistule ja Tartu Garnisoni kalmistule Raadil.

Langenud kadettide mälestustseremoonia on Kaitseväge Akadeemia õppurkorpuse traditsiooniliste ürituste nimistus üks olulisemaid. Mälestusrivistuse traditsioon sai alguse aasta pärast mässu mahasurumist.

1. detsembri varahommikul kell viis kogunesid Tondile Tallinna maleva kaitseleitlased, et täpselt 100 aasta möödumisel tähistada hetke kui noor Eesti vabariik päästeti.

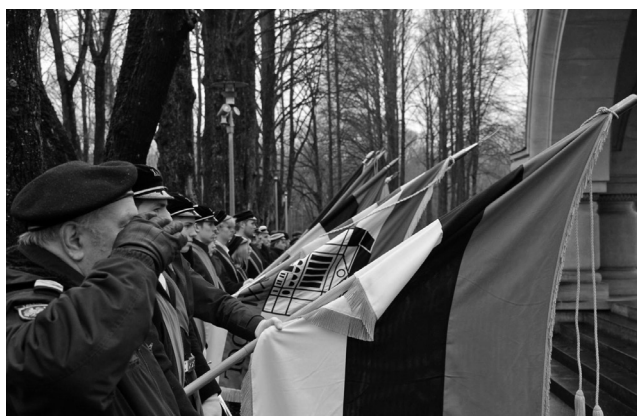
Tondil asuva mälestusmärgi juurde oli üles rivistunud kaitseleitlased Tallinna maleva Ida, Nõmme, Kalevi, Lääne, Toompea ja akadeemilisest malevkondadest.

VABADUSSÕJA ALGUSE AASTAPÄEVAL

28. novembril TOIMUS KAITSEVÄE KALMISTUL

TALLINNA GÜMNAASIUMIDE RIVISTUS

Fotod: Taaniel Raud

TALVESÕJA ALGUS 85

85 aasta eest 30. novembril 1939 algas Talvesõda, mille jooksul soomlased suutsid edukalt tõrjuda Nõukogude Liidu katsed riik hävitada.

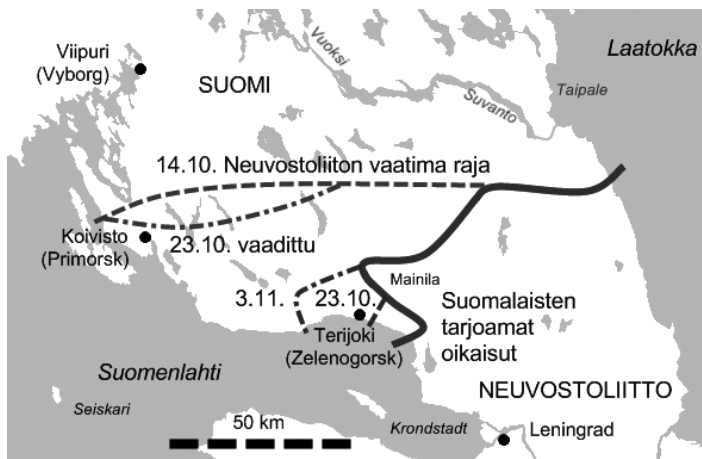
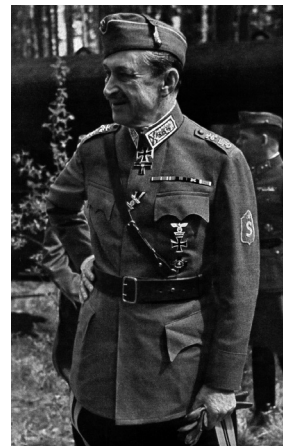
1939. aasta augustis jagasid Natsi-Saksamaa ja NSVL salaja omavahel ära Ida-Euroopa. Soome ja Baltimaad sattusid Stalini mõjusfääri ning peagi alanud Teise maailmasõja käigus kehtestas ta kiirelt läbirääkimiste ja ultimaatumite abil sõjalise kontrolli Eesti, Läti ja Leedu üle. Kõnelused toimusid ka Nõukogude Liidu ja Soome vahel. Lisaks vallutusihale nähti potentsiaalset ohtu piiri läheduses asuvale Leningradile. Nimelt pidas Stalin võimalikuks, et sakslased ründavad Soome kaudu Nõukogude Liitu.

Läbirääkimistel Soomet esindanud Juho Kusti Paasikivile esitati rida nõudmisi. NSVL tahtis endale tükikest Karjala maakitsusest Leningradi ümbruses, Koivisto kindlustatud saart, osa Petsamo piirkonnast ja Hanko poolsaare väljarentimist Nõukogude mereväebaasi tarbeks. Kuigi Soome marssal Carl Gustav Mannerheim oli valmis vastu tulema, teades piirikindlustuste viletsat

seisu, keeldusid Soome välisminister ja kaitseminister järeleandmistest. Hoolimata kõneluste katkemisest, uskusid soomlased ekslikult, et neid ei rünnata. 26. novembril lavastas aga Stalin intsidendi, mille käigus punavägesid tulistati Mainila lähedal „soomlaste poolt“ suurtükkidest, ja nii saadi ettekääne Soome ründamiseks.

30. novembril 1939. aastal kell 8.30 tungis Punaarmee suurte jõududega üle Soome piiri.

Talvesõda kestis 105 päeva ja lõppes 13. märtsil 1940 Moskva rahulepinguga. Soome sõjaväe visa vastupanu sundis Stalinit nõustuma rahulepinguga, Soome kaotas küll territoriumi, kuid säilitas iseseisvuse. Kangelastena langesid võitluses ligi 25 000 Soome sõdurit, venelaste kaotused olid 5–7 korda suuremad.

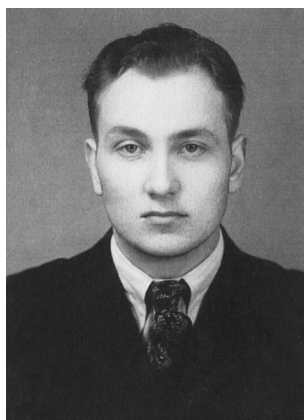
22. OKTOOBER

RÜÜTLIRISTIKANDJA HARALD NUGISEKSI 103. SÜNNIAASTAPÄEV

Noorus

Harald Nugiseks sündis 22. oktoobril 1921 Särevere vallas Järvamaal Vanaõue talus August Nugiseksi ja tema naise Kata perekonnas. Haraldil oli vanem õde Linda (1913–1990) ja vend Avelinius (1915–2007). August Nugiseks osales Vabadussõjas Järva kaitsepataljoni ridades ja sai jalast haavata.

Talu oli suur: 75,6 hektarit maad, sellest 30 hektarit põllumaad ja kokku 9 hoonet. Kasvatati veiseid, hobuseid, sigu ja kodulinde.

Harald õppis aastatel 1930–1937 Laupa Algkoolis ja 1937–1939 Türi aianduskoolis. Viimast ta aga ei lõpetanud ning suundus õpingute jätkamiseks Paide kaubanduskooli, kus õppis kuni suveni 1941. Oli ka Noorte kotkaste Järva maleva

liige. Harald paistis silma matemaatikas, füüsikas, keemias ja ajaloos, kuid keelte alal ta edukas polnud. Küll aga harrastas õpingute ajal edukalt mitmeid spordialasid: võrkpalli, jalgpalli jpm.

Erinevates koolides õppis Harald kokku 9 aastat, mis tolle aja kohta oli pikk haridustee.

Sõjas

1941. aasta juulis hoidis kõrvale mobilisatsioonist Punaarmeele ja varjas end koos isa ja vennaga metsas. Tema kodukandis märatsesid hävi-

tuspataljonlased, kes põletasid maha Haraldi isatalu ning tapsid julmalt tema tädimehe ja tema poja.

Nugiseks liitus kas sama aasta juulis või augustis vabatahtlikult Saksa sõjaväega. Kapten Artur Asu üksuse koosseisus võttis Nugiseks osa Tallinna vabastamisest punavõimust, kuid selle üksuse kohta ei ole palju teada. Võimalik, et tegemist oli ühega paljudest Suvesõja ajal kohapeal äsjamoodustatud Omakaitse koosseisus tekkinud gruppidest. Mingeid üksikasju sellest episoodist kahjuks teada pole.

Pärast seda teenis Harald kuu aega Omakaitset, 2. oktoobril 1941 astus vabatahtlikuna Tallinnas paikneva 185. eesti julgestusgrupi (Esimene Eesti Eripataljon) ridadesse. Pärast lühiajalist väljaõpet jätkub teenistus juba väegrupi Nord rindetagalas Ingerimaal (põhiliselt Jamburgi ja Volossovo piirkonnas). Pataljon tegeleb valveteenistusega, üksikuid relvakokkupõrkeid on ka punapartisanidega. Nugiseks on põhiliselt sanitari ja velskriabilise ülesannetes, kuid osaleb ka ohvitseride kursustel. Tema teenistusleping lõppes detsembris 1942 ja kuna Harald ei olnud huvitatud edasisest teenistusest, õnnestus tal tänu arstitõendile leping lõpetada ja koju tagasi pöörduda.

Harald Nugiseksi astus uuesti Saksa sõjaväkke 21. mail 1943, seekord juba Eesti Leegioni ja ta suunati Poolas Debicas asunud Heidelaaagrisse, kus paljud Eesti sõjamehed said oma esimese väljaõppe ning karastuse. Haraldi vanem vend Avelinius mobiliseeriti veebruaris 1944 ja sattus 5. piirikaitserügementi.

Harald Nugiseksil tuli Heidelaagris olla lühikest aega, sest esmalt suunati ta kaheks kuuks Saksamaale Heidenheimi luurekooli, seejärel aga kogunud idapataljoni võitlejana Pommeris asuvasse Lauenburgi allohvitseride kooli. See oli tõeline Preisi sõjakool. Nugiseks saabus sinna 1943. aasta augustis ja viibis koolis kaks ja pool kuud. Tulevased allohvitserid said seal tõelist „preisi drilli“.

Pärast allohvitseride kooli lõpetamist saadeti vastne *Unterscharführer* (nooremallohvitser, tolleagues Eestis sõjaväes nooremseersant) Eesti Brigaadi 46. rügemendi rindele Neveli alla, kus ta sai rügemendi I pataljoni 1. kompanii jaoülemena võideldes kaks korda kergelt haavata. 21. detsembril 1943 autasustati Nugiseksi musta haavatumärgi ja jalaväe rünnakumärgiga.

1944. aasta 21. veebruaril saabus Nugiseks 46. rügemendi koosseisus Narva rindele Siiverts-Riigiküla löiku.

1944. aasta 1. märtsil Narva rindel Vaasa sillapea Punaarmeelt tagasi vallutamisel üles näidatud vaprust eest autasustati Harald Nugiseksi üksteise järel kolme autasuga: 27. veebruaril 1944 II klassi ja 7. märtsil I klassi Raudristiga ning 20. aprillil Raudristi Rütli-ristiga.

8. märtsil sai Nugiseks rindepuhkust, kuid külmetas tõsiselt ja viibis seejärel alates 13. aprillist raskelt haigestununa pikaajalisel ravil esialgu Türi haiglas (kus talle 20. aprillil Rütli-rist üle anti), seejärel aga Lõuna-Tiroolis Meranis (tänapäeval Põhja-Itaalias asuv Merano), kust ta alles oktoobris 1944 naasis oma diviisi Neuhammeris.

Sillapeade ründamine Narva rindel

Kohe Narva rindele saabudes rakendati Eesti Diviis koos naaberväeosadega Punaarmee poolt Narva linnast põhja pool jõe läänekaldale loodud sillapeade likvideerimisele. 1. märtsil 1944 algas Eesti 20. SS-diviisi 45. rügemendi I pataljoni 1. kompanii ja 46. rügemendi I pataljoni 1. kompanii rünnak Punaarmee Vaasa-Vepsküla-Siiverts tugevalt kindlustatud ja mehitatud sillapeale. Sillapea pikkus oli umbes 2,6 km piki Narva jõe läänekallast Siivertsist Kudrukülani ja sügavus umbes 700 meetrit. 45. rügemendi pataljon ründas otse, 46. rügemendi pataljon aga tiivalt. 46. rügemendi I pataljoni koosseisus asus rünnakule ka Harald Nugiseks oma rühmaga. Lisaks eestlastele osalesid rünnakus ka 11. SS-diviisi Nordland üksused.

1. märtsi hommik algas veerandtunnise suur-tükitlega vaenlase kaevikutele, misjärel algas kell 7.05 rünnak. Rünnak toimus väga rasketes tingimustes. Vastase kaevikuteni jõudmiseks tuli ületada tulemõllus hea õnne peale edasi sööstes miiniväljad, okastraattõkkes ja kuulipildujapesad. Kui kompanii jõudis vastase kaevikute servani, oli langenute ja haavatutena kaotatud ligi pooled mehed, seejuures langesid haavatutena rivist välja rünnakut juhtinud ohvitserid Helmut Rõõmussaar ja Jaan Lumera. Näis, et rünnak on ebaõnnestunud ja operatsiooni juhid valmistusid andma käsku üldiseks taganemiseks.

Siis aga saabus raadio teel teade, et 45. rügemendi I pataljoni mehed on jõudnud Vaasasse, ent vajavad kinnitumiseks kohe abi. Samas tuli juhtimispunkti ka teade, et allohvitser Harald Nugiseks on võtnud ohvitseride väljalangemise järel kompanii juhtimise üle (rivis oli veel vaid 22 meest). Varsti saigi Nugiseks raadio kaudu pataljoniülemalt sõnumi: „Kui saate, proovige veel. Vaasa on võetud.“ Nugiseksil oli raske mõista, kas see on käsk või palve. Ta vastas: „Proovin.“ Nugiseks jätkas oma rünnakut paarikümne mehega, relvadeks käsigranaadid ja püstolkuulipildujad, sidevahendiks raadiojaam. Peagi oldi vaenlase kaevikutes, mida

hakati „rullimistaktikaga“ sammhaaval vallutama. Granaat (kasutati ka granaadikimpe) heideti kaeviku nurga taha, püstolkuulipilduja valang järele ja söösteti edasi järgmise kaevikunurgani. Ägeda võitluse käigus sai Nugiseks vaenlase mürskude plahvatustest põrutada ja jäi ka mullavaringu alla, aga kamraadid tõmbasid ta kiirelt välja ja rünnak jätkus – kohati läks ka käsitsivõitluseks, kus kasutati sapöörilabidaid. Ühel hetkel punaste vastupanu kaevikus lõppes, sest ründavate pataljonide võitlusgrupid said kokku ja kaevik oli vallutatud. Seega oli Harald Nugiseksi grupil suur osa just Vaasa vallutamisel, ülejäänud sillapea vallutamine jätkus järgmistel päevadel. Nugiseksi grupp suutis võita arvulises ülekaalus olevat vaenlast, kulutades seejuures ligi tuhat käsigranaati.

Nugiseks osales rünnakus 1.–2. märtsil, seejärel jätkasid juba teised väeosad. Ööl vastu 3. märtsi vahetas 45. rügemendi I pataljoni välja varus olnud II pataljon. Täiendati ka 46. rügemendi. 4. märtsil jätkusid rünnakud uue hooga. Vaenlase vasturünnakud löödi tagasi ja sillapea lõigati kaheks. 5. märtsil võeti ära Vepsküla. 6. märtsil vallutas SS-Diviisi Nordland rünnakrühm Siivertsi surnuaial Rootsi mälestusmärgi juures olnud tugeva vastase punkri. Samal ajal alustasid rünnakut ka Eesti üksused ja 6. märtsil kell 23:00 oli kogu sillapea likvideeritud.

Juba 3. märtsil esitas Nugiseksi ülemus 1. kompanii ülem leitnant Gustav Vainu ta Rüütliristiga autasustamiseks ning see ettepanek liikus edasi kõrgemale poole. Ilmutatud vaprust eest autasustati Harald Nugiseksi juba 7. märtsil I klassi Raudristiga.

Ajaloolane Reigo Rosenthal on uhiuues raamatus „Veebruar 1944. Võitlused Narva rindel“ veebruar 1944 pakkunud versiooni, et kahtlemata Nugiseks kangelasteo sooritas, kuid mitmete asjaolude tõttu tema ülemused paisutasid seda veelgi suuremaks, et Rüütlirist nende väeosa mehele tuleks.

Haiglas ja puhkusel

Pärast kangelaslikku võitlust anti Nugiseksile puhkust. Puhkusel olles ta aga külmetus ning haigestus kõigepealt külmetushaigusse, millele järgnesid tüüfus, seejärel kopsu- ja lõpuks kesk-kõrvapõletik. Aprillist raviti teda Türi haiglas. Palavik kõikus päeval 35–41 kraadi vahel, keha-kaal langes 49 kiloni.

9. aprillil anti Harald Nugiseksile Siivertsi – Vaasa – Vepsküla all peetud lahingu juhtimise eest Raudristi Rüütlirist. Selle sai ta ühtlasi teise eestlasena ja esimese allohvitserina. Kõrge autasu üleandmiseks olid 20. aprillil Türil otse haiglas kohal kindralkomissar Karl Litzmann, Eesti Omavalitsuse juht Hjalmar Mäe, SS-i ja politsei juht Eestis Möller, kindralinspektor Johannes Soodla ja Eesti Diviisi ülem Franz Augsburg ning propagandameeskond kaameraga.

Kui Nugiseks oli juba 8 päeva meelemärkuseta olnud, olevat Berliini jõudnud teade, et mees, kellele oli hiljuti antud Saksa riigi kõrge autasu sõjalise vapruste eest, on Eestis haiglas suremas. Kiires korras toodi Saksamaalt lennukiga kohale keegi kuulus meditsiiniprofessor, kes kirjutas välja vajalikud ravimid. Noor organism hakkaski paranema.

Juunis kirjutati Nugiseks haiglast välja ja saadeti puhkusele. Sel ajal liikus ta palju Eestis ringi ja saadeti lõpuks augustis teenistusse Kloogale Eesti Diviisi tagavarapataljoni. Kuid tõenäoliselt terviseparanduse huvides saadeti Nugiseks 11. septembril Saksamaale lisapuhkusele. Arstid suunasid ta Itaaliasse Lõuna-Tirooli Merani linna lisapuhkusele. Enne ärasõitu jõudis Harald Nugiseks käia puhkusel kodus Karjakülas, millest tehti eestikeelne propagandavideolõik.

Huvitav on märkida, et on sõjamehi, kes oma suured teod sooritavad lühikese ajaperioodi jooksul. Harald Nugiseks oli rindel Valgevenes vähem kui 3 kuud, Narva rindel vähem kui 1 kuu ja seejärel kuni sõja lõpuni ta enam võitlustes ei osalenudki.

Läkitused eesti rahvale

Huvitavaks sündmuseks sellest ajajärgust jäi nelja eestlasest Rüütli-risti kandja läkitus eesti rahvale. Tõenäoliselt said sellega tutvuda Saksa-maal asuvad eesti pagulased. Kas ja kuidas see jõudis Eestisse ja Rootsi, on kahtlane.

Enne 1944. aasta jõulupühi kohtusid Neuhammeris kolm Rüütli-risti kandjat: Alfons Rebane, Harald Riipalu ja Harald Nugiseks. Puudus Paul Maitla, kes oli juba augustikuus haavata saanud ja viibis siiani haiglas. Esitati ühine jõulutervitus eesti rahvale, mis raadios ette loeti ja 27. detsembril ilmunud ajalehes „Eesti Sõna“ avaldati.

Millegipärast oli Riipalu ja Rebase tervitus veidi pikem ja Nugiseksi oma eraldi ja lühem. Läkituses lubasid Maitla, Nugiseks, Rebane ja Riipalu peagi tagasi tulla ja kodumaa vabastada, mis rasket sõjalist olukorda arvestades oli mõeldud rohkem võitlusvaimu tõstmiseks.

6. veebruarist 1945 märtsi keskpaigani õppis Nugiseks Kienschlagi (Neweklau) SS-junkrükoolis Praha lähedal (tänapäeval on selle asula nimi Prosečnice), kuid ta ei olnud nende 91 hulgas, kes said *oberjunker*’iks ehk ohvitserikandidaadiks. Välja ta ei langenud, kuid ilmselt ei olnud aprilli alguspäevadeks Nugiseks ja veel väga paljud õppurid jõudnud omandada ohvitseristaatuseks vajalikku teadmiste- ja kogemustepagasit. Igal juhul saadeti ta Sileesia rindele 46. rügemendi I pataljoni staabikompanii jaoülemaks veeblina (*Oberscharführeri* auastmes).

Tšehhi põrgus ja vangilaagrites

Kui taganev Eesti Diviis mais 1945 taganemist alustas ja peagi Tšehhimaal laiali hajus, liikus Nugiseks koos salga eesti sõduritega lääne suunas. Kuid Tšehhi põrgust ameeriklaste juurde pääseda Nugiseksil ei õnnestunud, kuid vähemalt jäi ta ellu. Mõnedel andmetel oli salgas olnud viis meest, kellest kaks olevat põgenema pääsenud ja läände jõudnud, tšehhid aga vangistasid ülejäänud väidetavalt juba 7. mail. Relvad olid nad juba eelnevalt maha pannud. Tõenäoliselt toimus see siiski 8. mail (nii on kirjas mehe üle-

kuulamisprotokollis). Kus täpselt, see on segane, sest eestlastel oli sel ajal muudki teha kui kohanimedid meeles pidada. Võibolla Turnovi lähedal, nagu kirjutab Heino Prunsvelt. Kuid väidetav mahalaskmisloigu Laubani juures (Luban Poolas) on küll kohaga eksimine, sest nimetatud linn asub Poola Sileesias, mitte Tšehhimaal.

Vihased ja ilmselt purjus tšehhi vabadusvõitlejad kiskusid eesti sõdurite vormipluusidelt maha eraldusmärgid ja autasud. Tõenäoliselt tabas sama saatust ka Nugiseksi Rüütli-risti, kui ta ise polnud seda juba varem kõrvaldanud. On arvatud, et selle aumärgi eest oleks Nugiseks võinud saada kuuli ka sealsamas koha peal.

Tšehhi põrgus Harald Nugiseksil vedas, sest ta jäi seal ellu. Seal toimunu kohta (kuni mehe üleandmiseni venelaste kätte) on palju erinevaid versioone, kuid levinud juttude põhjal pääsenud Nugiseks kolm korda mahalaskmisest põgenedes, kuid püütud sama palju kordi jälle kinni. Igal juhul on tema eluga pääsemine kindlasti omaette ime.

Tšehhid paigutasid vangistatud seina äärde ja asusid laskevalmis seadma kuulipildujat. Kui eestlased olid juba kindlad, et kohe on nendega lõpp, ilmusid asula kohale Punaarmee sõjalen- nukid, mis tulistasid tegevuspaika oma pardakuulipildujatest. Seepeale pagenud kabuhirmus tšehhid metsa poole, jättes maha nii oma relvad kui ka vangid. Kolmik jätkas oma põgenemisteed- konda, kuni satuti teistkordselt vangis järgmistele Tšehhi punalindimeestele, keda olid sel ajal täis vist kõik Tšehhimaal teed ja metsad. Algas teekond uue vangistuskoha poole. Seekordsed vabadusvõitlejad olid nutikamad, nad olid teada saanud, et SS-lastel peab olema käe alla tätoveeritud veregrupi märk. Kui selline vangis kehalt avastati, lasti mees kohe maha.

Aga Nugiseks püüdis kavalusega saatust trotsida ja kui vangistajad veregrupimärki otsisid, tõstis Harald Nugiseks üles alati parema käe. Las uurivad, kui nad ei tea, et see oli hoopis vasaku käe all. Kuid targemad läbiotsijad uurisid läbi mõlemad käed. Nüüd seati eestlased jälle ühe hoone seina äärde mahalaskmiseks. Taas kordus

sama, mehed seati surma ootele seina äärde ja taaskord suunati neile kuulipildujatoru. Kuid tapjate jahmatuseks ei oodanud sageli surmale silma vaadanud sõjamehed vagusalt tuleavamist, vaid talitasid varem kokkulepitud plaani järgi: nimelt pistsid kõik ühekorraga päästva metsa poole jooksu. Kuni tšehhid üllatusest toibusid ja tule suutsid avada, ei suutnud nad eestlasi tabada ja igal juhul olevat põgenemine õnnestunud. Kuid ka seekord ei õnnestunud läände jõuda, satuti kokku suure grupi tšehhi punastega, kes nad 10. mail juba kolmandat korda vangistasid ja peagi 13. mail venelastele üle andsid. Seekord vähemalt ei üritatud eestlasi tappa. On väiteid, et ka kolmandal korral olevat Nugiseks põgenenud, kuid jälle kinni püütud.

Nugiseks viidi kõigepealt ühte Sileesias Bunzlau (Bolesławiec) asuvasse sõjavangide laagrisse (see asus üsna Neuhammeri lähistel), seejärel liikus ta läbi erinevate vangilaagrite (Görlitz, Mühlberg) ja septembris algas rongisõit Siberi vangilaagrisse. Koos teiste eestlastest sõjavangidega saadeti Nugiseks aasta pärast septembris 1946 tagasi Eestisse.

Sama saatus tabas ka tema vanemat venda Aveliniust, kes läbi USA ja Vene sõjavangilaagrite kodumaale tagasi jõudis. Kaua ei saanud Harald Nugiseks kodumaal olla, sest juba 13. veebruaril 1947 ta arreteeriti ja saadeti nüüd juba eriti ohtliku vaenlasena (paragrahv 58 1a kohaselt kodumaa reetmine, sõdimine NSV Liidu vastu Saksa sõjaväes) uuesti kümneks aastaks vangilaagrisse, seekord Põhja-Jäämere äärde eriti rasketesse tingimustesse.

Märtsis 1949 küüditati Siberisse Haraldid vanemad, õde ja vend. Tema vanemad suridki Siberis Krasnojarski kraisis, vend ja õde lubati 1959. aastal Eestisse tagasi.

17. septembril 1953 Nugiseks amnesteeriti, ta vabastati vangilaagrist, kuid määrati sundasumisele Tjumeni oblastis, kus ta asus tööle potseppkrohvijana. Seal tutvus ta asumisele saadetud Selma Kimmeliga, kellega abiellus. Selma suri Siberis 1958. aastal.

Tagasi kodumaal

Tagasi Eestisse saabus Harald Nugiseks alles 1958. aastal ja töötas Pärnumaal mitmes sohvooisis kuni pensionileminekuni 1981. aastal erinevates ametites, kõige pikemat aega melioraatorina. Ta abiellus 1960. aastal teist korda Laine Lindenbaumiga. Alates 1969. aastast elas Harald Nugiseks Saugas.

Taasiseseisvunud Eesti Vabariigis ülendati Harald Nugiseks 1994. aastal erukapteniks. 2003. aastal autasustas Eesti Kaitseväge juhataja 82-aastaselt Harald Nugiseksi kaitseväge eriteenete ristiga.

Kuid juba 2002. esitas Kaitseministeerium ettepaneku autasustada Eesti iseseisvuspäeval presidendi poolt riikliku autasuga Eesti iseseisvuse eest võidelnud Harald Nugiseksi, kuid tema nimi kadus presidendilossis autasustatavate nimekirjast. Ja see kordus kuni veterani surmani. Tõenäoliselt olid põhjused poliitilised, eelkõige Eesti hea läbisaamine oma NATO liitlastega, kellele Saksa sõjaväes Rüütiristi saanud mees poliitiliselt ebakorrektna oli.

Kuid just tol ajal oli Nugiseks erakordselt populaarne kõigi nende eestlaste hulgas, kellele on kallis eestlus, Eesti ajalugu ja kodumaa kaitsmine välisvaenlase eest. Harald Nugiseks oli elav legend, teda külastasid ja temaga kohtusid mitmete ürituste ajal sajad ja tuhanded Eesti inimesed. Nugiseksi, keda on nimetatud ka „vaikivaks kangelaseks“, nüüd kuulati ja austati. Siinkohal on võimatu ära tuua kõiki, kes on tema kohta häid sõnu öelnud.

Harald Nugiseks suri 2. jaanuaril 2014 kopsupõletikku. 10. jaanuaril saadeti Nugiseks Tori sõjameest mälestuskirikust viimsele teekonnale. Tema põrm on perekonna soovil paigutatud Tori kirikusse.

Pole vähimatki kahtlust, et pika ja auväärse elu elanud Harald Nugiseks oli õnnejumalanna soosikuks. Ta ise on öelnud: „Ma usun saatusesse, sest ükski kuul mind ei võtnud. Olen mitu korda mahalaksmisel olnud, ja siin ma olen, laua ääres jälle.“

KAKS NARVA LAHINGUT

22. november ja 28. november 1918

Millal algas Eesti Vabadussõda? Kas see oli 22. või 28. novembril 1918?

Artikli kirjutamisel on kasutatud kolonel Georg Leetsi (1896–1975) uurimistööd.

Georg Leets. Vabadussõja algus. Narva lahing 28. novembril 1918. Tartu, 1939. Korustrükk ilmus Tartus 2008. aastal.

Leets osales ise Narva lahingus 28. novembril 1918.

Eellugu

28. oktoobril 1918 algasid Saksa sõjalaevastikus rahutused, mis 3. novembril paisusid Novembri-revolutsiooniks. 9. novembril loobus keiser Wilhelm II troonist. 11. novembril kirjutasid Antandi ja Saksamaa esindajad alla Compiègne'i vaherahule, mis lõpetas Esimese maailmasõja. Rahutused jõudsid ka Eestisse ning Saksa okupatsioonivõim oli sunnitud tunnustama Eesti Ajutist Valitsust. 15. novembril läks Narvas võim Saksa soldatite nõukogu – *Soldatenrati* kätte.

Punane Venemaa kasutas olukorda kohe ära ja tühistas Bresti rahulepingu ja asus ette valmistama Punaarmee pealetungi lääne poole maailmarevolutsiooni leegi õhutamiseks.

Esimene Narva lahing 22. novembril 1918

Esimese katse Narvat vallutada pani Punaarmee toime juba 22. novembril 1918. Katse oli kiirus-tades ja tõsise ettevalmistamiseta korraldatud.

„Poliitiline olukord nõuab, et meie väed kohe vallutaksid Narva ja Pihkva. Saabunud teadetele on sakslased evakueerumas, kuid samal ajal organiseeritakse valgekaartlaste salku. Narva on tugevasti kindlustatud.“

Narva jõe idakaldal asusid pealetungile Punaarmee 46. ja 47. kütipolk, mida toetasid 1–2 suurtükipatarei, mis avasid tule Narva linna pihta kell 7.30.

Jalaväe ahelikud liikusid linna poole mõlemal pool Narva-Jamburgi maanteed. Sakslased juhtisid oma suurtükitle Nõukogude patarei pihta, jalaväeosi lasid nad tulla traattõkete lähedusse ja siis avati nende pihta läheda maa peal tugeva kuulipilduja- ja suurtükitle. Ägedam laskmine oli käimas kella 8 ja 10 vahel.

Sakslased korraldasid vasturünnaku ja venelased löödi põgenema. Venelased kaotasid selles lahingus surnutena ja haavatutena ca 200 meest. Sakslased võtsid vangi 25 venelast (nende hulgas

1 sõduririides naise) ja said saagiks 4 raskekuulipildujat. Lahing lõppes kella 11 paiku. Eesti ajaloolaste andmetel ei võtnud alles loodava Eesti sõjaväe ja Kaitseliidu üksused sellest lahingust osa, kuna nad ei olnud veel eesliinile jõudnud.

Pärast ebaõnnestunud pealetungi loobusid 46. ja 47. polgu sõdurid sõdimast, tõstsid mässu ja suundusid Jamburgi poole, kus nad enamlaste mõju all olevate katteväeosade poolt tulevahetuses laiali aeti ning mässu juhid hukati.

Saksa Soldatenrat saatis selle lahingu järel punastele järgmise läkituse:

„Täna hommikul tungisid teie väeosad Narva all meile kallale. See on needmist vääriv kuritegu. Me tahame elada teiega rahus. Lähemal ajal lahkume Eestimaalt. Teie oodake sissetungimisega. Kuni lahkumiseni aga lööme meie kõik teie kallaletungid veriselt tagasi.

Saksa sõdurite suurnõukogu (allkirjad)“

Teine Narva lahing 28. novembril 1918

Eestlaste sõjajõud Narva kaitseks koosnesid moodustamisel olevast 4. jalaväepolgust ja kaitseliitlastest.

21. novembril saabus Narva polkovnik Seiman, kes asus moodustama jalaväepolku. Sõdureid ja ohvitseri saabus sinna salkhaaval kuni 28. novembrini. Kaitseliitlasi oli kohapeal sadakond (põhiliselt Narva kooliõpilased), neid saabus juurde ka mujalt Virumaalt. Suuri raskusi oli relvastuse ja varustusega. Samuti oli suuri probleeme Saksa sõjaväega, kes soovis küll võimalikult ruttu kodumaale minna, kuid samas kartis eestlastele relvi anda (hirmust, et need pööratakse sakslaste vastu – nagu seda juhtus sageli kogu Ida-Euroopas).

28. novembri hommikuks asus positsioonidel Saksa 45. jalaväerügement koos suurtükiväeosade

dega (kokku 1600 meest 20 suurtüki ja 50 kuulipildujaga), Eesti sõjaväe 4. jalaväepolk 600 meest 3 kuulipildujaga ja 192 kaitseliitlast (osa neist ilma relvadeta). Sakslastel oli ka üks soomusrong.

Esimene nurjunud katse Narvat vallutada sundis punaseid järgmiseks rünnakuks hoolikamalt valmistuma. Toodi juurde abivägesid ja töötati välja korralik pealetungiplaan.

Punaarmee koondas Narva vallutamiseks 4500 meest 19 suurtükiga ja ühe soomusrongi. Lisaks veel Balti laevastiku sõjalaevad.

27. novembril 1918 esitas nn Eestimaa Aju-tine Revolutsioonikomitee Narvas asuvatele Saksa vägedele ja linna elanikele ultimaatum:

„Narva linna sõjaväelise ja tsiviilvõimude esindajatele, Saksa Sõdurite Saadikute Nõukogule, Saksa ülemjuhatusesele ja kogu Narva linna elenikkonnale

27. november 1918. aasta Jamburgi linn

22. novembril k.a., kui Eestimaale naasvate emigrantide – tööliste ja talupoegade salk lähenes Narvale, võeti neid vastu suurtükkide, kuulipildujate- ja relvade tulega. Samal päeval saadi Saksa Soldatite Saadikute Narva Nõukogu poolt kirjalik teatis, selle kohta, et saksa sõdurid lahkuvad lähapäevil Narvast, andes üle linna kaitse kohalikele elanikele.

Emigrantide salgale saabus appi Vene SFNV Punaarmee regulaarmee salk. Meie eesmärk peab olema teada kõigile: talupoegade ja linna-kehvikute võimu taastamine Eestimaal. Me saime andmeid selle kohta, et Narva linna valitsejad, saades teada meie linna saabumisest soovivad õhkida sillad ja hävitada ehitisi. Selle kohta teatab «Sõjanõukogu», kes on võtnud endale salga juhtimise: kellegi ei ole õigust osutada meile relvastatud vastupanu ja hävitada ehitisi, mis on loodud töölisklassi kolossaalse töö tulemusena.

Narva linna sildade rikkumine on hukatuslik Narva linnale. Narva linna täitevkomitee relvastatud jõud ja nõukogude asutused jätsid ka 3–4. märtsil öösel linna maha, pärast päeval vaenlasele vastupanu osutamist, selleks, et vältida Narva linna vaenlase poolt kahjustamist: sillad ja ehitised jäeti maha tervena, ilma neile kahju tegemata.

Kõigi rahvaste imperialistlik sõda on lõppenud, kuid jätkub kodusõda – töölisklassi sõda tema rõhujatega. Me kuulutame, et nõukogude võim Eestimaal taastatakse, isegi kui selleks tuleb valada verd – seepärast kuulutame: olge mõistlikud ja andke meile võimalus hõivata linn ilma verevalamise ja purustusteta. Me ei nõua, et meid võetakse vastu lillede ja muusikaga, nagu võtsite te vastu 4. märtsil Eestimaa proletariaadi orjastajaid, kuna meid võtab vastu vaimustusega kogu töölisklass, kuid nõuame takistamatud pääsu linna meie salkadele ja sildade ja ehituste terviklikkust...

Mingit verevalamist saksa soldatitega me ei soovi ja garanteerime neile vaba lahkumise kodumaale. Me eeldame, et Saksa soldatid ja Narva Soldatite Saadikute Nõukogu võtavad eeltoodu teadmiseks ja täidavad Berliini Tööliste ja Soldatite Nõukogu 22. novembri pleenumi otsust ja väldivad verevalamist.

Sõjanõukogu liikmed (allkirjad)

Eestimaa Revolutsioonilise komitee esindaja (allkiri)“

27. novembril püüdsid sakslased kinni Vene telefonogrammid, millest selgus, et venelased

kavatsevad linna vallutada. Narva kaitseks oli 1918. aastal ehitatud Narva jõe idakaldale kaitsepositsioon, mille ankruks oli Keldrimäe. Selle ette ehitati kaitsekraave ja punkreid, ning vooluga laetud traattõke, mis kaitses Narvat laia kaarena 5 km ulatuses. 27. novembril pärast lõunat tutvustas eesliinil seisva 405. Saksa Landwehri rügemendi 2. kompanii ülem eesti ohvitseri kaitseüsteemiga Jaanlinna ees. Õpetati eesti ohvitseri käsitsema sakslased poolt samal päeval üle antud kuulipildujad ja miinipildujad. Õhtul pandi saksa vahipostide kõrvale välja ka eesti vahipostid. 27. novembril Saksa väeosad said käsu olla valmis Narvast lahkuma kahe tunni jooksul pärast käsu saabumist. Sakslased pidid jätma Narva järelkaitseosad, kuni Narva rajoonist on lahkunud kõik Saksa väed ja asutised.

Parema tiiva kindlustamiseks saadeti sama päeva õhtul kell 21.00 Kulgu rajooni 4. jalaväepolgu II pataljon alampolkovnik Paul Kunnuse juhatusel. II pataljonis oli 80 meest ühe raskekuulipildujaga. Peale selle oli mehi saadetud Narva-Jõesuusse, Riigikülla ja mujale. Narva jõe joonel oli eestlast umbes 750 meest, sakslast umbes 500 meest kuulipildujatega, miinipildujatega ja 10 kergesuurtükiga. Kokku Narva jõe joonel: eestlasi – 1000 meest 7 kuulipildujaga ja ilma suurtükkideta, sakslasi – umbes 1800 meest 63 kuulipildujaga, 12 miinipildujaga ja 8 suurtükiga.

Keldrimäe lahing arenes ägedaks 28. novembri hommikul pärast pikka vene kahurituld, kell 5.30 avasid Punaarmee suurtükid Narva pihta ägeda suurtükitule, tulistamise objektideks olid Narva linn, Jaanilinn ja Keldrimägi. Keldrimäe kaitsjatele tungis Peterburi maanteed pidi peale 2800 punaväelast. Patareid tulistasid Žoržino (Novaja) ja Zaretšje külade suunast (Narva–Jamburgi kivitee rajoonis). Suurtükitule tulemusel süttisid Jaanilinnas mõned majad, suurtükituli on sihitud peaaesjalikult linnale, kuna kaevikud Jaanlinna idaserval jäid tulest puutumata. Kell 6.30 ilmus silmapiirile vaenlase jalavägi. Ahelikud lähenesid linnale peamiselt Jamburgi kivitee suunast,

mõlemal pool kiviteed. Raudtee juures venelaste jalaväeosad ilmusid metsatuka lääneservale, mis Jaanilinnast ligi 1200 meetrit idas, kuid jalaväe kallaletung löödi kella 8-ks kuulipilduja- ja suurtükitulega tagasi, pärastlõunaks olid tagasi löödud kõik enamlaste rünnakud Keldrimäele. Siis alustasid Saksa väeüksused tagasitõmbumist Keldrimäe kaevikutest. Ka eestlastele anti korraldus taganeda. Sakslased õhkisid mõlemad Narva jõe sillad (Raudteesild ja maantee-sild) kell 15.30 ja andsid sellega oma tõhusa panuse Eesti Vabadussõja heaks: nüüd ei saanud punased tuua Eesti pinnale oma soomusronge ja samuti rongidega moonu oma üksustele.

Joala lahing

Ööl vastu 28. novembrit ületas Viljandi kommunistlik kütipolk Narva jõe ja asus selle läänekaldal pealetungile – eesmärgiga vallutada Narva linn edelast. Hommikul kella 9 paiku ründas kütipolk ootamatult selja tagant sakslaste suurtükipatarei. Samal ajal liikus teine osa polgust Soldina raudteejaama suunas, eesmärgiga purustada Narva tagalas raudtee ja telegraafi-side-liinid. Selle manöövri tagajärjel kujunes olukord Joala väljal kella 10 ja 11 vahel kaitsjatele vägagi raskeks.

Olukorra päästis eestlaste ja sakslaste algatusrohke tegevus: osavalt suunati üks grupp mehi kuulipildujatega Joala metsast väljuva vaenlase aheliku tiivale; samal ajal pöördus Saksa suurtükipatarei ümber ning asus vastast hävitama läheda maa pealt kartetshitulega. Punakütid kandsid väga raskeid kaotusi. Ainuüksi surnutena jäi lahinguväljale 94 meest. Lahingus langes ka Eesti Punase Kütiväe Nõukogu esimees Jaan Sihver. Kaotuste tagajärjel taganes Viljandi kütipolk ning kell 11.30 oli seisukord Joala väljal ja kogu Narvas jälle täiesti kindel.

Kella 11 paiku tegid Punaarmee väeosad ettevalmistusi ka Narva jõe ületamiseks paatidega linnast põhja pool Popovka küla kohal. Endise piiritusevabriku hoonetes asunud sakslaste salk koos eesti kaitseliitlastega (Narva kooliõpilased)

asus kaitsele Narva jõe läänekaldale Popovka küla vastas. Rahvaväljaku rajoonis tulepositsioonil seisnud Saksa kergepatareist poolt rünnakutevalmistusi tegevate punaväelaste seas lõhkesid esimesed Saksa mürsud Narva jõe idakaldal, Popovka küla kohal parajasti siis, kui kaks paaditait venelasi on hakanud Siiverti poole sõudma. Patarei tabava tule all vaenlase jõe ületamise katse nurjus ja jalavägi jooksis jõe idakaldal Popovka juures laiali.

Karlova kohale ilmus Punaarmee soomusrong, kes oma suurtükitulega lahingust osa võttis, tulistades Narva raudteejaama piirkonda. Sattus aga varsti Saksa patarei tule alla ja taganes Sala raudteejaama sihis. Lahing Jaanlinna ees rauges lõplikult kella 12-ks, vaenlane oli igal pool tagasi löödud.

Vapruse eest Joala lahingus said mõned eestlased Saksa II klassi Raudristi, teada on üks nimi: nooremallohvitser Arnold Jaago.

Dessant Narva-Jõesuus

Otsustavaks teguriks, mis tõi kaasa sakslaste-eestlaste taganemise Narvast, kujunes Punase Balti laevastiku dessant Narva-Jõesuus, mille edasiliikumine lõuna poole seadis ohtu Narva kaitsjate taganemistee. Sõjalaevade suurtükituli sundis sakslased taganema ja kell 12.30 tulid venelased paatidega kaldale.

Taganemiskäsk anti kell 15.00 ja nii sakslastel kui ka eestlastel õnnestus kottijäämist vältides taganeda lääne poole.

Kaotused

Sõdivate poolte kogukaotused ei ole täpselt teada. Eestlased kaotasid kokku 1 sõduri surmasaanu ja 8 meest haavatutena. Sakslased 10 meest langedute ja 18 haavatutena. Lisaks sattus 92 sõdurit Narva-Jõesuus sõjavangi.

Punaarmee kaotused Narva ees on teadmata, kuid Joala väljal sai neid 94 meest surma ja 30 haavata.

1. DETSEMBER 1924

TONDI SÕJAKOOLI RÜNDAMINE

90 aastat tagasi toimus Tallinnas kommunistlik mässukatse

Mässuliste I salk (pataljon), mille komandöriks oli salaja üle Eesti piiri tulnud Punaarmee komandör Aleksei Heints, pidi vallutama Tondi sõjakooli (sealt lootsid mässulised saada suurema koguse relvastust) ja Tallinn-Väikse raudteejaama (sinna suunati 6 meest).

Esmajärjekorras oli kavas vallutada Sõjaväe Ühendatud Õppeasutuste sõjakool Tondi kasarmutes, seejärel kitsarööpmelise raudtee peajaam Tallinn-Väike ja lõpuks ka Nõmmel asuv inseneriväe pataljon. Sõjakooli vallutamine oli olulise tähtsusega kogu avantüüri õnnestumiseks – sealsest relvalaost loodeti saada rikkalikult relvi

oma meeste ja hiljem liituvate kaasajooksikute relvastamiseks. Selle rünnaku tagasilöömisel oli oluline koht kogu mässukatse nurjamisel.

Sõjakooli ründas kõige suurem löögisalk, millesse kuulus 56 meest – planeeritud 140-ga võrreldes oli seda muidugi vähevõitu... Osa ründajaid riietati maskeeringuks Eesti sõjaväe vormiriietusse. Salk kogunes Kristiine heinamaal ja suundus kilomeetri kaugusel asuva sõjakooli poole. Relvastus oli suhteliselt nadi – üksainus püstolkuulipilduja, neli vintpüssi, ülejäänutel aga vaid püstolid ja granaadid.

Sõjakoolis oli tol hetkel kokku umbes 450

kadetti, allohvitseri ja ohvitseri. Väljas oli kolmest mehest koosnev vahtkond, kes tuli kell 5.00 vahiruumi.

Nende kahe eesmärgi saavutamiseks koondati ööl vastu 1. detsembrit Tondi kasarmuist pool km põhja pool, tollasel Kristinentali heinamaal asunud Reimani majasse suurim löögisalk — 61 meest Eduard Klaasi juhtimisel, lisaks veel 3 naist sidepidajaks. Seltskond sõi ja jõi kogu öö, kell 5 hommikul aga hakati liikuma Sõjakooli poole. Osa löögisalkklasi riietus sõdurisineleisse 10. jalaväerügemendi tunnustega, paar meest lisasid endale ohvitseri tunnused — mustad kraed koos tärnidega ja ohvitserimütsid.

Kadettide kasarmule läheneti varjatult läbi metsa, lõigati kaasas olnud okastraadikääridega läbi kaks traataeda ja pandi välja vahid, kes hoonetest põgenejaid pidid maha laskma. Arvates, et korrapidaja ohvitser on kasiinos, visati sinna käsigranaat, mis kellelegi viga ei teinud. Kadettide kasarmusse visati läbi akende kümnekond käsigranaati; nagu seismajäänud kell ühe surma saanud kadeti taskus näitas, oli kell 5.27.

Plahvatustest tekkinud segadust kasutades tungisid sõdurisineleis lööksalklased kasarmusse; allkorruse korrapidaja kadett lasti maha ja uniste kadettide pihta tulistades ning nende vahelt läbi trügides üritati jõuda relvapüramiidini. Kuid kadett Ernst-Johannes Zobel kustutas ruumis elektrivalguse; see segas ärnanute tulistamist ja tekitas sissetungijais ebakindlust.

Osa mässumehi üritas tungida teisele korrusele, kuid sealne korrapidaja Paul Paas, kuuldes all laskmist, saatis kadetid Pessori ja Johansoniga vaatama, mis seal sünnib. Need mehed olid tulnud piilkonnast ja olid riides ning relvis. Albert Pessor sattus trepil kokku üles tungivate kommunistidega, laskis ühe neist maha ja haavas teist, kuid langes kolmest kuulist haavatuna ise trepile. Aga Pessori vastuhakk tekitas mässumeestes segadust, nad jooksid kasarmust välja ja tulistanud akendesse, kadusid metsa.

Kadetid riietusid ja relvastusid ning kohalejõudnud ohvitseride juhtimisel mindi ümbrust

Mässajate kasutada olnud relvi ja muud lahinguvarustust: 1. traadikäär, 2. sõduri veepudelil tehtud tugevajõulised pommid, 3. Thomson-Colti süsteemi püstolkuulipilduja, 4. käsigranaadid, 5. vintpüssid, 6. vineerist kartong, millega toodi relvi ja laskemoona koondamiskohtadesse, 7. brouningud ja mitmesugust muud varustust.

puhastama. Osa mässajaid oli Reimani majasse tagasi pöördunud, need piirati seal sisse ja vangistati. Üldse võeti 8 vangi, mässajate poolel oli 2 surnut ja üks haavatu.

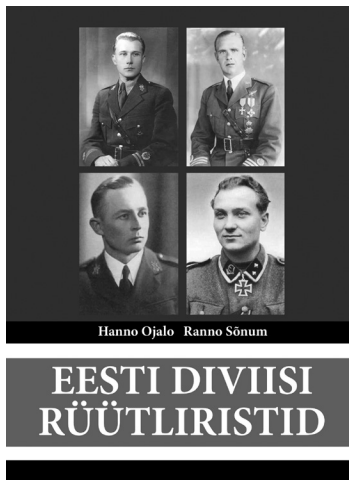
Kolmest ohvitserist moodustatud sõjakohus viis läbi juurdluse ja kõik tabatud vangid mõisteti surma. Otsus viidi sama päeva hilisõhtul täide.

Sõjakooli vallutamise katsel said kohe surma kadetid Aleksander Teder ja August Udras, hiljem surid haiglas haavadesse ka Arnold Allebras ja Aleksander Tomberg. Veel sai võitluses kergemalt haavata üheksa kadetti ja üks ohvitser. Nende nimed on toodud ka nn Tondipoiste mälestussambal (autor skulptor Amandus Adamson), mis püstitati pidulikult 1928. aastal.

NSV Liidu okupatsiooni ajal ausammas hävitati, kuid taastati 2009. aastal (autor Jaak Soans). Samba taastamise idee autor oli 2002. aastal erukolonelleitnant Jaak Haud.

UUED RAAMATUD

Kirjastus Ammukaar

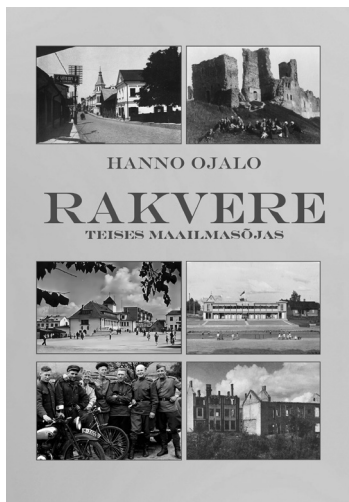

Hanno Ojalo

EESTI DIVIISI RÜÜTLIRISTID

Uues, arvult juba 14. Eesti Diviisi sarja raamatus teeme juttu Suur-Saksamaa kõrgeimast sõjalisest autasust Raudristi Rüütliristist ja eestlastest, keda sellega autasustati. Kuid lisaks ka sama autasu saanud endistest baltisakslastest ja naabritest – lätlastest.

Rüütliristiga autasustamine oli Suur-Saksamaa sõjaväes väga tõsine asi, seda autasu niisama lihtsalt ei omistatud. Veel vähem jagasid sakslased seda Teise maailmasõja ajal välismaalastele. Tõsi, mida rohkem sõja lõpu poole, seda kergemalt Rüütiriste ikkagi välja jagati. Aga see ei vähenda selle autasu väärtust.

Hanno Ojalo

RAKVERE TEISES MAAILMASÕJAS

Raamat tutvustab Rakvere linna katsumusi Teise maailmasõja päevil, lähemalt on juttu 1940. aasta riigipöördest, punasest terrorist, vene ja saksa okupatsioonist, Eesti väeosadest Rakveres, metsavendlustest, purustavast õhurünnakust linnale 21. septembril 1944.

Samuti Rakvere ajalehtedest, teatrist ja linnapeadest.

LAHKUNUD ON VIIMASED SOOMEPOISID...

Fotod – Facebooki leht SOOMEPOISID

IN MEMORIAM

Sotamies

ARTUR ROOPALU

4. veebruar 1925 – 13. november 2024

Sündis Harjumaal Triigi vallas Triigi külas. Õppis Tallinnas kaubanduskoolis.

1941/42 võitles Idarindel, seejärel astus Eesti Leegioni.

Õppis Fürstenbergis SD koolis, seejärel Eestis 1. Eesti Julgeolekupolitsei pataljonis (Estn.Sipo-Btl.).

Soome armeesse astus jaanuaris 1944, oli väljaõppel Taavettis ja Jalkalas 3./JR200-s. Sai 17. aprillil 1944 vigastada Jalkala plahvatuses.

Osales suvel 1944 tõrjelahinguis Viiburi lähel ja Vuoksil.

Tagasi Eestisse saabus 19. augustil 1944, võitles I pataljoni koosseisus Tartu rindel. Arreteeriti novembris 1944, oli 3 aastat Kolõma vangilaagris. Peale tagasitulekut arreteeriti uuesti 6. märtsil 1952. Vabanes vangistusest 1954.

Oli maaler Maardus ja ehitusbrigadir Tallinnas ning šveitsler restoranis Kännu Kukk.

Autasustatud Soome Valge Roosi I klassi medal 2015

Artur Roopalu oli viimane soomepoiss, kes elas Eestis.

Vänrikki

HENRY HEINO KIVI

8. aprill 1924 – 8. oktoober 2024

Sündis Tallinnas. Lõpetas 1943 Reaalkooli. Soome armeesse astus mais 1943, samal aastal rindel Rajajoel (JR47).

Lõpetas ohvitseride kursused (4./UK/JR200). Autasustatud Vabadusristiga (VR4) 18. augustil 1944.

Tagasi Eestisse saabus 19. augustil 1944. Oli Klooga õppelaagris, põgenes septembri lõpus Rootsi.

1945. aastal värvati Inglismaale luurekooli, kuid väljaõpet ei toimunud. Oli meremees inglise laevadel, läks tagasi Rootsi, töötas seal kontoriametnikuna. 1957 asus Kanadasse, lõpetas Toronto ülikooli, oli riigiteenistuja, elas

Torontos. Tunnustatud veteransportlane. Heino Kivi suri 100-aastasena Torontos.

Kivi oli meie viimane soomepoiste ohvitser ja viimane 147- st Soomes lipnikekursuse lõpetanud.

VABALE EESTILE TRUU SURMANI

Sotamies

JAANUS JAHILO

5. märts 1925 – 29. september 2024

Sündis Virumaal Palmse vallas. Oli põllumees Ilumäel. Soome armeesse astus oktoobris 1943.

Oli väljaõppel Taavettis, seejärel 8./JR200 koosseisus tõrjelahinguis Viiburi lähel ja Vuoksil. Tagasi Eestisse saabus 19. augustil 1944. Seejärel Kehra õppelaagris. Jäi Eestisse, arreteeriti 1944, vabanes 1951.

Töötas kuni 1985. aastani Kehra tselluloosikombinaadis operaatorina.

Jaanus Jahilo suri Tallinnas.

Sotamies

EDGAR MÄND

28. veebruar 1925 – 12. november 2024

Sündis Harjumaal Jõelähtme vallas Loo külas. Oli põllumees.

Soome armeesse astus septembris 1943. Võitles rindel Rajajoel Vallila pataljonis (JR47).

Seejärel pioneeriväljaõppel Uttis, tõrjelahinguis Viiburi lähel ja Vuoksil.

Tagasi Eestisse saabus 19. augustil 1944. Oli Kehra õppelaagris. Põgenes septembris 1944 Prangli saarelt Soome, sealt Rootsi.

1951. aastal läks Kanadasse. Töötas niklikaevanduses, siis St. Catharines'is vabrikus ja ehitustöölisena.

St. Catharines EELK Pauluse koguduse nõukogu liige.

Lahkus Torontos Scarborough's, Ehatare vanadekodus.

VABALE EESTILE TRUU SURMANI

MATTI PÄTS

10. aprill 1933 – 14. november 2024

Lahkunud on Eesti riigiametnik ja poliitik Matti Päts.

Matti Päts oli Viktor Pätsi poeg ja Konstantin Pätsi pojapoeg.

Nõukogude oku-patsiooni algul 26. juunil 1940. aastal küüditati ta koos perega (vanemate ja vennaga) Baškiiriasse Ufasse ning pärast vanemate vahistamist paigutati ta lastekodusse, kus tema noorem vend Henn Päts 1944. aastal nälga suri. Ta õppis Ufa 44. keskkoolis.

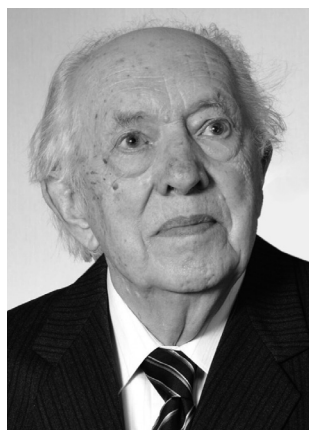
Isa advokaat Viktor Päts suri 1952. aastal Moskvas Butõrka vanglas, onu kohtu-uurija Leo Päts põgenes juba 1940. aastal Soome ja sealt edasi Rootsi. Pärast ema Helgi Alice Pätsi vangist vabanemist õnnestus neil Eestisse tagasi pöörduda. Ta lõpetas 1952. aastal Tallinna 2. keskkooli ja töötas tehases Volta. 1954. aastal astus Tallinna Polütehnilisse Instituuti, mille lõpetas 1959. aastal energeetikuna. Töötas ta lühikest aega meistrina tehases Teras, seejärel insenerina

Eesti Energias. 1973. aastal lõpetas Päts kaugõppes Moskva Patendiinstituudi.

Alates aastatel 1992–2015 oli Matti Päts Riikliku Patendiameti peadirektor. Ta oli Eesti Kongressi ja VII Riigikogu liige ja kuulus valimisliitu Isamaa. 2001. aastal esines ta Konservatiivide Klubi presidendikandidaadina 2001. aasta Eesti presidendivalimistel, kuid ametlikult teda kandidaadiks ei esitatud.

HEINO RANNAP

9. juuni 1927 – 24. november 2024

Lahkunud on muusikapedagoog ja pedagoogikateadlane Heino Rannap (sünninimi Heino Reinbach).

Rannap sündis Hallistes Viljandimaal ja jõudis 1944. aasta suvel 17-aastaselt teenida Saksa Luftwaffes lennuväeabilisena (Luftwaffenhelfer). Lõpetas 1945 Viljandi 2. Keskkooli ja 1950 muusikaõpetajana Tallinna Riikliku Konservatooriumi. Pedagoogikakandidaat (1969), pedagoogikadoktor (1986). Ta oli 1950–1954 ja 1977–1995 Eesti Muusika- ja Teatriakadeemia õppejõud: 1987–1994 professor, aastast 1995 emeritprofessor, 1978–1986 muusikapedagoogikateaduste teaduskonna dekaan, 1986–1987 koolimuusika ning 1987–1995 pedagoogika ja meetoodika kateedri juhataja, 1954–1970 Tallinna Muusikakooli direktor, 1970–1977 Tallinna Pedagoogilise Instituudi dotsent, kultuurhariduse kateedri ja muusikakateedri juhataja, 1981–1998 Ühiskondliku Pedagoogika Uurimise Instituudi kooliajaloo probleemgrupi juhataja ja 1989–1998 ÜPUI direktor.

Heino Rannap on juhatanud mitmeid kontserte ning oli 1965. ja 1969. aastal üldlaulupidude sümfooniaorkestrite üldjuht. Ta on koostanud erialakogumikke ja Eesti kooli biograafilise leksikoni, uurinud muusika- ja kooliajalugu, olnud orkestridirigent.

Rannap oli Eesti Vabadusvõitlejate Tallinna Ühenduse liige.

VABALE EESTILE TRUU SURMANI

PALJU ÕNNE!

2024

OKTOOBER

Harri Lugu
Arved Valge
Rein Kork
Evi Laula
Endel Arikas

NOVEMBER

Aldor Õunapuu
Mati Kanep
Ago Juurik
Vello Marcelli-Tiido
Mart Puusepp
Sirje Arro
Uno Tallmeister

DETSEMBER

Helju Noode
Mati Kersna

*Eesti Vabadusvõitlejate Liit
õnnitleb kaht väärikat juubilari!*

11. november

Ago Juurik 95

3. detsember

Oleg Sesk-Harmut 100

Oleg Sesk-Harmut pälvis Vabaduse Tammepärja aumärgi 2021. a. Ta on Eesti Vabadusvõitlejate Ida-

Virumaa Ühenduse üks vähestest elusolevatest sõjast osavõtjatest. Ta mobiliseeriti 1943. aastal Saksa sõjaväe abiteenistusse ning osales rindel Leningradi all, kus teenis välja II klassi Raudristi. 1944. aastal Kingissepa all langes ta vangi, aga tal õnnestus põgeneda. Oleg osales Narva ja Krivassoo lahingutes, sügisel viidi ta Saksamaale õppe-laagrisse. Oppelni all 1945 murdis väeosa kotist välja, aga peagi langes ta teistkordselt vangi ning oli vangilaagris Vorkutas. 1946. a. toodi Oleg Sillamäele ja 1949. aastal töölaagrisse Metsküllä, kust vabanes ilma, et oleks viidud Siberisse.

Infolehe toimetus soovib kõigile vabadusvõitlejatele rahulikku jõule ja edukat uut 2025. aastat!

Infolehe toimetus: H. Ojalo – toimetaja, küljendus ja trükk – Grano OÜ, fotode autor – Aare Hindremäe

Eesti Vabadusvõitlejate Liit

Aadress: Toompea 8, Tallinn, 10130

Kontakt: Tel. 666 04 30

e-post: vabadusvoitlus@hot.ee

http://www.evvl.ee

